

„Wychowanie w Rodzinie” t. XXV (2/2021)

nadesłany: 3.11.2021 r. – przyjęty: 30.11.2021 r.

Sylwia JASKULSKA*, Barbara JANKOWIAK**
Mateusz MARCINIAK***, Michał KLICHOWSKI****

Edukacja zdalna w czasie pandemii COVID-19 w doświadczeniach uczniów i uczennic: ocena relacji szkolnych i jej uwarunkowania

Distance education during the COVID-19 outbreak in the experiences of Polish students: the assessment of school relationships and its determinants

Abstrakt

Wprowadzenie. Relacje interpersonalne wysokiej jakości są czynnikiem chroniącym w sytuacji kryzysowej. Badania dotyczące okresu pandemii COVID-19 wskazują na związek oceny własnych sieci relacji i innych aspektów codziennego funkcjonowania. Dotyczy to także dzieci i młodzieży i jest jedną z kluczowych kwestii w profilaktyce negatywnych konsekwencji doświadczeń z okresu pandemii dla rozwoju i zdrowia psychicznego.

Cel. Celem badań prezentowanych w tekście było poznanie szkolnych doświadczeń uczniów i uczennic doznawanych podczas pandemii w obszarze relacji (z kolegami

---

* **e-mail:** sylwia.jaskulska@amu.edu.pl

Pracownia Pedagogiki Szkolnej, Wydział Studiów Edukacyjnych, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Szamarzewskiego 89, 60-568 Poznań, Polska
Unit for School Pedagogy Research, Faculty of Educational Studies, Adam Mickiewicz University in Poznan, Szamarzewskiego 89, 60-568 Poznan, Poland
ORCID: 0000-0002-3454-7894

** **e-mail:** barbara.jankowiak@amu.edu.pl

Pracownia Psychopedagogicznych Badań nad Rozwojem Człowieka, Wydział Studiów Edukacyjnych, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Szamarzewskiego 89, 60-568 Poznań, Polska
Unit for Psychopedagogical Research on Human Development, Faculty of Educational Studies, Adam Mickiewicz University in Poznan, Poland
ORCID: 0000-0002-7660-2070

i koleżankami z klasy, z wychowawcą/wychowawczynią, nauczycielkami i nauczycielami). Problemy badawcze dotyczyły uczniowskiej oceny tych relacji i jej uwarunkowań.

Materiały i metody. Uczestnikami badania byli uczniowie i uczennice (N=1955) w wieku od 9 do 20 lat, korzystający z dziennika elektronicznego VULCAN, uczący się w szkołach podstawowych i średnich. Zastosowano metodę sondażu diagnostycznego. Zebrane dane poddano analizie statystycznej z wykorzystaniem statystyk opisowych, analizy częstości, testów istotności różnic (test niezależności chi-kwadrat).

Wyniki. Uczniowie i uczennice najlepiej oceniają swoje relacje z wychowawcami. Prawie 70% uważa, że były one dobre przed pandemią i takie pozostały. Ponad 25% dostrzega pogorszenie relacji z kolegami i koleżankami na skutek pandemii i edukacji zdalnej – szczególnie dziewczęta i osoby uczące się w szkołach wiejskich.

Słowa kluczowe: edukacja zdalna, pandemia COVID-19, uczniowie, relacje społeczne.

Abstract

Introduction. High-quality interpersonal relationships are a protective factor in a crisis situation. Research on the coronavirus (SARS-CoV-2) pandemic shows that there is a relationship between the personal assessment of one's own social relationship network and other aspects of everyday functioning. This also applies to children and adolescents, and it becomes one of the key issues in preventing the negative consequences of pandemic experiences for their development and mental health.

Aim. The aim of the research was to explore the students' school experiences during the COVID-19 outbreak in the area of their relationships with classmates and teachers. Research problems concerned the students' assessment of these relations and its determinants.

Materials and methods. The participants were students (N = 1955) aged from 9 to 20, studying in primary and secondary schools. The survey method was used. The collected data were statistically analysed using descriptive statistics, frequency analysis, and significance difference tests (chi-square test).

Results. Almost 70% of students claim that they have good relations with teachers and that they have remained unchanged during the COVID-19 pandemic. Over 25% of students noticed a deterioration in relations with their colleagues (especially girls, and pupils studying in rural area schools).

Keywords: distance learning, coronavirus outbreak, students, social relationships network.

*** e-mail: mateusz.marciniak@amu.edu.pl

Pracownia Pedagogiki Szkolnej, Wydział Studiów Edukacyjnych, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Szamarzewskiego 89, 60-568 Poznań, Polska
Unit of School Pedagogy Research, Faculty of Educational Studies, Adam Mickiewicz University in Poznan, Szamarzewskiego 89, 60-568 Poznan, Poland

ORCID: 0000-0002-3454-7894

**** e-mail: michal.klichowski@amu.edu.pl

Pracownia Psychopedagogicznych Badań nad Rozwojem Człowieka, Wydział Studiów Edukacyjnych, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Szamarzewskiego 89, 60-568 Poznań, Polska

Unit for Psychopedagogical Research on Human Development, Faculty of Educational Studies, Adam Mickiewicz University in Poznan, Szamarzewskiego 89, 60-568 Poznan, Poland

ORCID:0000-0002-7660-2070

Wprowadzenie

Wśród problemów podejmowanych w obszarze nauk społecznych podczas pandemii COVID-19 poczytne miejsce zajmują relacje międzyludzkie. Wynikać to może po pierwsze ze znaczenia, jakie mają one dla rozwoju człowieka. Są ważne na każdym etapie życia. Ich jakość wiąże się z dobrostanem jednostki (Niśkiewicz, 2019), jej samooceną (Harris, Orth, 2020), poziomem szczęścia (Diener, Seligman, 2002) i zaspokajania rozmaitych potrzeb (Doroszkiewicz, 2008). O wysokiej jakości relacji mówimy wtedy, gdy osoba ma poczucie subiektywnej satysfakcji z zaangażowania w stosunki interpersonalne (Niewiadomska, Chwaszcz, 2010, s. 119). Wówczas więzi stają się zasobem korzystnym rozwojowo. Drugi, powód podejmowania badań w tym obszarze jest związany z naturą pandemii, a szczególnie ze sposobami, które zapobiegają rozprzestrzenianiu się koronawirusa. Ta sytuacja zmusiła rządy na całym świecie do wprowadzenia nowych zasad funkcjonowania obywateli i społeczności. Miały one charakter profilaktycznych zachowań zdrowotnych i w większości odnosiły się do kontaktu z innymi ludźmi: utrzymywanie społecznego dystansu, unikanie dużych skupisk ludzkich itp. (Fisher i in., 2020). Wiele społecznych aktywności przybrało formę zdalną. W ten sposób wykonywano pracę zawodową, a także realizowano różne formy edukacji oraz spędzania czasu wolnego. Wnioski z badań prowadzonych w tym okresie pozwalają na konstatację, że pandemia COVID-19 negatywnie wpływa na relacje społeczne, co z kolei może prowadzić do niepożądanych skutków, na przykład w obszarze zdrowia psychicznego (Naser i in., 2020; Leigh-Hunt i in., 2017). Czasopismo „The Lancet” opublikowało już w pierwszym roku trwania pandemii artykuł, z którego wyłania się jasny i niepokojący obraz: okresy izolacji, nawet krótsze niż 10 dni, mogą mieć długotrwałe negatywne skutki (Brooks i in., 2020). Co jednak niezwykle ważne, w opracowaniach dotyczących relacji społecznych podkreśla się, że te negatywne skutki izolacji można zminimalizować poprzez utrzymywanie satysfakcjonujących relacji interpersonalnych. Zatem o ile rzeczywiście izolacja zagraża zdrowiu psychicznemu, szczególnie u osób z grup ryzyka (na przykład dotkniętych depresją), o tyle utrzymywanie relacji (w formie zapośredniczonej przez media czy satysfakcjonujących, choć o ograniczonym zasięgu) jest czynnikiem chroniącym (Pereira Gonçalves i in., 2020).

W rozważaniach o tych satysfakcjonujących relacjach warto także wziąć pod uwagę inny aspekt badany w czasie pandemii: spędzanie razem bardzo dużej ilości czasu w zamkniętych przestrzeniach – często nieprzystosowanych do tego celu – zwiększa ryzyko konfliktów i przemocy domowej (Pietrabissa, Simpson, 2020). Izolacja od szerszych kręgów społecznych przy jednoczesnym nasilonym kontakcie z domownikami mogła być dla osób, które nie mają w rodzinie wsparcia, czy wręcz jest ona źródłem zagrożenia, czynnikiem spustowym złego samopoczucia lub innych niekorzystnych doświadczeń i emocji.

Ze względu na cele stawiane w tym opracowaniu szczególnie ważne są wnioski z badań prowadzonych w okresie pandemii na temat relacji społecznych uczniów i uczennic w szkole i poza nią (Pyżalski, Poleszak, 2020). W okresach nasilonych obostrzeń wielu młodych ludzi było zmuszonych zredukować czas poświęcony na spotkania twarzą w twarz z rówieśnikami czy sympatiami (Ptaszek, Stunża, Pyżalski, Dębski, Bigaj, 2020). Takie zmiany mogą być szczególnie trudne dla starszych dzieci i młodzieży, dla których przynależność do grupy rówieśniczej, a także posiadanie przyjaciół czy chłopaka/dziewczyny są niezwykle istotne (Jankowiak, Matysiak-Błaszczyk, 2019). W okresie wczesnego dzieciństwa najważniejsze są relacje z dorosłymi, wraz z upływem czasu coraz bardziej liczą się kontakty z rówieśnikami. Wejście do grup koleżeńskich i radzenie sobie z sytuacją bycia ich członkiem jest jednym z ważniejszych zadań rozwojowych późnego dzieciństwa i adolescencji (Schaffer, 2006, s. 350). W okresie pandemii satysfakcjonujące relacje z rówieśnikami, ich wsparcie i posiadanie przyjaciół okazywały się czynnikami obniżającymi negatywne skutki doświadczeń tego czasu w funkcjonowaniu młodych ludzi (Bernasco, Nelemans, van der Graaff, Branje, 2021). Z badań wynika na przykład, że powodami obniżenia motywacji i zaangażowania w naukę podczas edukacji zdalnej były: zwiększone poczucie samotności, zmniejszone poczucie przynależności oraz konflikty z przyjaciółmi nierozwiązywane twarzą w twarz (Klootwijk, Koele, van Hoom, Güroğlu, van Duijvenvoorde, 2021; Salmela-Aro, Upadyaya, Vinni-Laakso, Hietajärvi, 2021).

Ograniczone interakcje społeczne podczas pandemii zmniejszyły szanse nastolatków na rozwój kompetencji społecznych. Grupy rówieśnicze, kluczowy kontekst eksploracji tożsamości i rozwoju autonomii, zmieniły sposób funkcjonowania i kurczyły się. Młodzież miała mniej możliwości, aby rozwijać umiejętności interpersonalne i doświadczać siebie w dynamice grupy rówieśniczej. Opóźniały się lub ograniczały tym samym umiejętności negocjowania, budowania więzi, a nawet rozwiązywania konfliktów (Hussong i in., 2021).

Można powiedzieć, że jakość relacji z rówieśnikami w czasie pandemii spadła. Takie wyniki uzyskano w wielu krajach na świecie (zob. np. Maiya, Dotterer, Whiteman, 2021), także w Polsce (Ptaszek i in. 2020; Bieganowska-Skóra, Pankowska, 2020). W świetle badań nieco lepiej niż więzi z rówieśnikami wyglądają relacje uczniów z nauczycielami i innymi dorosłymi (Ptaszek i in., 2020; Bieganowska-Skóra, Pankowska, D., 2020). Analizy te warto poszerzać, ponieważ obraz relacji społecznych jako czynnika chroniącego przed negatywnymi krótko- i długofalowymi skutkami pandemii oraz uwarunkowania relacji wysokiej i niskiej jakości mogą być wnioskami przyczyniającymi się do skuteczniejszego reagowania, zarówno w kolejnych momentach konieczności przejścia szkół w tryb zdalny, jak i w innych sytuacjach kryzysowych.

Prezentowany artykuł jest częścią dyskusji nad przemianami i rolą relacji społecznych wśród uczniów i uczennic w czasie pandemii. Ukazuje on fragment wyników badań prowadzonych pod koniec roku szkolnego 2020/2021 w ramach projektu operatora dziennika elektronicznego UONET+ (VULCAN). Celem badań było poznanie szkolnych doświadczeń uczniów i uczennic podczas pandemii. W niniejszym raporcie skupimy się właśnie na ocenie relacji (z kolegami i koleżankami z klasy, wychowawcą/wychowawczynią, nauczycielkami i nauczycielami) i jej uwarunkowaniach.

Metody

Uczestniczki i uczestnicy

Do badań zakwalifikowano młodzież i dzieci korzystające z dziennika elektronicznego UONET+, stworzonego przez firmę VULCAN. W badaniu uczestniczyła reprezentatywna próba polskich uczniów i uczennic. Grupa badana była zbalansowana pod względem podstawowych cech takich jak płeć (43,3% badanych to dziewczęta, 46,2% chłopcy), miejsce zamieszkania (badani pochodzili ze wszystkich polskich województw), uczęszczanie do szkół znajdujących się na wsiach (14,6%), w małych (51,9%) i dużych miastach (33,5%) (Tabela 1).

Tabela 1

Charakterystyka socjodemograficzna uczniów i uczennic biorących udział w badaniu

Cechy badanej grupy		N	%
Płeć	Dziewczyna	903	43,3
	Chłopak	846	46,2
	Brak danych	206	10,5
Wiek	9–12 lat	275	14,1
	13–15 lat	591	30,2
	16–17 lat	654	33,5
	18–20 lat	263	13,5
	Brak danych	172	8,8
Miejsce zamieszkania	Wieś	789	40,4
	Małe miasto	681	34,8
	Duże miasto	485	24,8
Lokalizacja szkoły	Wieś	286	14,6
	Małe miasto	1014	51,9
	Duże miasto	655	33,5

Cechy badanej grupy	N	%
Województwo		
Dolnośląskie	144	7,38
Kujawsko-pomorskie	140	7,18
Lubelskie	172	8,82
Lubuskie	31	1,59
Łódzkie	121	6,20
Małopolskie	205	10,51
Mazowieckie	182	9,33
Opolskie	73	3,74
Podkarpackie	177	9,07
Podlaskie	31	1,59
Pomorskie	114	5,84
Śląskie	288	14,76
Świętokrzyskie	73	3,74
Warmińsko-mazurskie	25	1,28
Wielkopolskie	137	7,02
Zachodniopomorskie	38	1,95

Źródło: Badania własne.

Procedura i operacjonalizacja zmiennych

Kwestionariusz zaimplementowano do środowiska Webankieta (www.webankieta.pl) i był on aktywny na przełomie maja i czerwca 2021 roku (drugi rok pandemii). Składał się z 26 pytań oraz metryczki. Podzielony był na trzy części: „Moje życie szkolne teraz, w czasie pandemii”, „Moje życie szkolne przed pandemią i w jej trakcie”, „Moja szkoła po pandemii”. Kwestionariusz wypełniło 1955 ochotników i ochotniczek w wieku od 9 do 20 lat uczących się w szkołach podstawowych w klasach 4–8 i szkołach średnich w klasach 1–4. Badani zostali poinformowani o celu badania, o tym, do kogo jest ono kierowane, a także o prawach uczestników badań i o poufności zbieranych danych.

Zmienną zależną w prezentowanym fragmencie badań były doświadczenia uczniów i uczennic w zakresie oceny relacji w szkole (z kolegami i koleżankami z klasy, wychowawcą/wychowawczynią, nauczycielkami i nauczycielami). Badano je na podstawie wskazań odpowiedzi (z zamkniętą kafeterią) na pytania: „Jak oceniasz swoje relacje z koleżankami i kolegami z klasy przed pandemią i podczas nauki zdalnej?”, „Jak oceniasz swoje relacje z wychowawcą/wychowawczynią przed pandemią i podczas nauki zdalnej?”, „Jak oceniasz swoje relacje z innymi nauczycielkami i nauczycielami przed pandemią i podczas nauki zdal-

nej?”. Kategorie odpowiedzi pozwalały na ocenę relacji w kontekście własnych doświadczeń przed pandemią i w trakcie jej trwania: „relacje były złe, a w czasie nauki zdalnej stały się jeszcze gorsze”, „były złe i takie zostały”, „były złe, a w czasie nauki zdalnej stały się dobre”, „były dobre, a w czasie nauki zdalnej stały się złe”, „były dobre i takie zostały”, „były dobre, a w czasie nauki zdalnej stały się jeszcze lepsze”.

Zmienne niezależne odnosiły się do wybranych cech socjodemograficznych: płeć, wiek, miejsce zamieszkania i lokalizacja szkoły, a zbadano je za pomocą pytań w kwestionariuszu z zamkniętą kafeterią odpowiedzi.

Główne problemy badawcze przybrały postać pytań: Jakie są doświadczenia uczniów i uczennic w zakresie oceny relacji w szkole (z kolegami i koleżankami z klasy, wychowawcą/wychowawczynią, nauczycielkami i nauczycielami) przed pandemią i podczas nauki zdalnej? W jakim stopniu wybrane czynniki (płeć, wiek, miejsce zamieszkania i lokalizacja szkoły) różnicują te doświadczenia?

Analiza danych

Zbrane dane poddaliśmy analizie statystycznej przy użyciu pakietu statystycznego SPSS for Windows (Wersja 27). Wykorzystaliśmy statystyki opisowe, analizy częstości, testy istotności różnic (test niezależności chi-kwadrat).

Wyniki

1. Uczniowska ocena relacji z rówieśnikami, nauczycielami i wychowawcą przed pandemią i podczas nauki zdalnej

Uczniowie i uczennice najlepiej oceniają swoje relacje z wychowawcami – w tym zakresie najwięcej osób, bo aż 7 na 10 deklarowało, że relacje były dobre przed pandemią i takie pozostały. Niewiele mniej, bo 6 na 10 osób, ma takie odczucia w odniesieniu do innych nauczycielek i nauczycieli. Natomiast 19% osób uważa, że czas pandemii przyczynił się do pogorszenia relacji z nauczycielami. Uczestnicy badania większe problemy dostrzegają w obszarze relacji z rówieśnikami. Co prawda 4 na 10 osób uważa, że miało dobre relacje i takie one pozostały, ale ponad 25% dostrzega pogorszenie relacji z kolegami i koleżankami (Tabela 2).

Tabela 2

Ocena relacji w szkole przed pandemią i podczas nauki zdalnej

Odpowiedź	Koleżanki koledzy		Wychowawca/ wychowawczyni		Nauczyciele nauczycielki	
	%	N	%	N	%	N
były złe, a w czasie nauki zdalnej stały się jeszcze gorsze	5,64	110	4,10	80	3,33	65
były złe i takie zostały	13,33	260	6,71	131	6,20	121
były złe, a w czasie nauki zdalnej stały się dobre	5,07	99	2,67	52	4,56	89
były dobre, a w czasie nauki zdalnej stały się złe	20,91	408	8,71	170	15,89	310
były dobre i takie zostały	43,36	846	69,20	1350	62,38	1217
były dobre, a w czasie nauki zdalnej stały się jeszcze lepsze	11,69	228	8,61	168	7,64	149

Źródło: Badania własne.

Zresztą gdyby dodać do siebie wszystkie odpowiedzi, które świadczą o tym, że relacje były w ocenie badanych osób złe już przed pandemią, można dostrzec, że najgorzej wypadają w takim odczytaniu wyników także relacje z rówieśnikami – prawie 25% osób wybrało stwierdzenia zaczynające się od „były złe”. W odniesieniu do nauczycieli było to tylko około 13%. Zatem i tak relacje oceniane wyjściowo najgorzej stały się jeszcze gorsze.

2. Wybrane zmienne socjodemograficzne a uczniowska ocena relacji z rówieśnikami, nauczycielami i wychowawcą przed pandemią i podczas nauki zdalnej

Płeć

Płeć jest zmienną różnicującą w sposób istotny doświadczenia badanych uczniów i uczennic w edukacji zdalnej. W odniesieniu do oceny relacji z koleżankami i kolegami ze szkoły dziewczęta bardziej zauważały pogorszenie swoich relacji rówieśniczych ($\chi^2=67,007$, $df=10$, $p<0,001$). Odpowiedź „były dobre, a w czasie nauki zdalnej stały się złe” wybrało 16,5% chłopców i aż 25,7% dziewcząt. Chłopcy chętniej wybierali także odpowiedź „były dobre i takie zostały” (49,4% chłopcy, 38,9% dziewczęta) oraz „były dobre, a w czasie nauki zdalnej stały się jeszcze lepsze” (13,7% chłopcy, 9,8% dziewczęta). W odniesieniu do oceny relacji z wychowawcą/wychowawczynią chłopcy częściej niż dziewczynki wybierali odpowiedź „były dobre, a w czasie na-

uki zdalnej stały się jeszcze lepsze” (10,6% chłopcy, 7,3% dziewczęta) ($\chi^2=29,440$, $df=10$, $p<0,001$).

Wiek

Nie istnieją różnice istotne statystycznie w ocenie relacji z koleżankami i kolegami z klasy oraz nauczycielami uczniów i uczennic w różnym wieku. Różnice te pojawiają się jednak, gdy młodzież ocenia relacje z wychowawcą/wychowawczynią ($\chi^2=33,718$, $df=20$, $p<0,05$). Odpowiedź „były złe i takie zostały” wybierali raczej starsi uczniowie i uczennice (3,3% 9–12 lat, 6,3% 13–15 lat, 7,2% 16–17 lat, 8,4% 18–20 lat), tak samo jak odpowiedź „były złe, a w czasie nauki zdalnej stały się jeszcze gorsze” (3,3% 9–12 lat, 3,7% 13–15 lat, 3,8% 16–17 lat, 6,1% 18–20 lat). Natomiast odpowiedzi świadczące o zmianach w relacji z wychowawcą z dobrych na złe lub na jeszcze lepsze wybierali najczęściej najmłodsi: „były dobre, a w czasie nauki zdalnej stały się złe” (10,1% 9–12 lat, 8,1% 13–15 lat, 8,4% 16–17 lat, 8,7% 18–20 lat) i „były dobre, a w czasie nauki zdalnej stały się jeszcze lepsze” (12% 9–12 lat, 7,1% 13–15 lat, 9,6% 16–17 lat, 6,5% 18–20 lat).

Miejsce zamieszkania i lokalizacja szkoły

Uczennice i uczniowie ze wsi dużo bardziej niż ich rówieśnicy mieszkający w miastach odczuli pogorszenie się relacji rówieśniczych podczas pandemii ($\chi^2=20,717$, $df=10$, $p<0,05$). Odpowiedź: „były dobre, a w czasie nauki zdalnej stały się złe” wybrało aż 24,5% uczniów mieszkających na wsiach, 20,6% mieszkających w małych miastach i 15,7% mieszkających w dużych miastach. Natomiast poprawę relacji odczuwali raczej mieszkańcy dużych miast. Odpowiedź: „były dobre, a w czasie nauki zdalnej stały się jeszcze lepsze” wybrało: 10,4% uczniów mieszkających na wsi, 12,2% mieszkających w małych miastach i 13,2% mieszkających w dużych miastach. Młodzi ludzie mieszkający w miastach chętniej wybierali także odpowiedzi świadczące o tym, że relacje z rówieśnikami nie zmieniły się. Odpowiedź „były dobre i takie zostały” wybrało: 42,3% uczniów ze wsi, 41,9% z małych miast i aż 47,0% z dużych miast. Na pytanie o ocenę relacji rówieśniczych z kolegami i koleżankami z klasy odpowiedź „były złe i takie zostały” wybrało 11,9% uczniów mieszkających na wsi, 14,1% mieszkających w małych miastach i aż 14,6% mieszkających w dużych miastach.

Również lokalizacja szkoły miała znaczenie dla oceny relacji koleżeńskich. Tutaj także odpowiedzi świadczące o braku zmiany w relacjach zaznaczyły osoby, których szkoły znajdowały się w dużych miastach ($\chi^2=21,481$, $df=10$, $p<0,05$). Odpowiedź „były złe i takie zostały” wybierali raczej uczniowie uczący się w miastach (9,8% uczących się na wsiach, 14,2% uczących się w małych miastach i 13,6% uczących się w dużych miastach). Natomiast odpowiedź „były dobre i takie zostały”, choć też

wybijana najczęściej przez uczących się w dużych miastach (46,6% tej grupy), była popularna także wśród mieszkańców wsi (44,1%).

Pogorszenie relacji rówieśniczych z dobrych na złe odczuli ucący się na wsi (24,1% – wieś, 21,8% – małe miasto, 18,2% – duże miasto). Natomiast poprawę w relacjach z kolegami i koleżankami z klasy odczuli najsilniej osoby, których szkoły są zlokalizowane w dużych miastach. Odpowiedź „były dobre, a w czasie nauki zdalnej stały się jeszcze lepsze” wybrało tylko 9,1% uczniów szkół wiejskich, 11,3% z małych miast i aż 13,4% z dużych miast.

Opinie uczniów i uczennic mieszkających i/lub uczących się na wsiach i w miastach na temat ich relacji z wychowawcą, a także z nauczycielami i nauczycielkami, nie różnią się.

Dyskusja

Z naszych badań wynika, że uczniowie i uczennice pozytywnie oceniają swoje relacje z wychowawcą/wychowawczynią oraz nauczycielami i nauczycielkami – zarówno gdy mówią o relacjach przed pandemią, jak i w trakcie jej trwania. Najwięcej negatywnych zmian badani dostrzegają w relacjach z kolegami i koleżankami. Chociaż większość osób deklaruje, że relacje te się nie zmieniły i nadal są dobre, to aż jedna czwarta młodych ludzi doświadczyła zmian na gorsze. W innym polskim badaniu aż połowa ankietowanych uczniów wskazała, że ich relacje z kolegami/koleżankami z klasy przed pandemią były dużo lub trochę lepsze. A w tych samych badaniach w przypadku oceny jakości relacji z wychowawcą/wychowawczynią większość osób nie odnotowała zmian w porównaniu z okresem przed przejściem szkół w tryb kształcenia na odległość (Pyżalski, 2020).

Istnieją różnice w ocenie relacji szkolnych chłopców i dziewcząt. Dziewczęta bardziej niż chłopcy zauważały pogorszenie swoich relacji rówieśniczych. Natomiast chłopcy uważali, że ich dobre relacje podczas nauki na odległość stały się jeszcze lepsze. To kolejne dane wskazujące, że sytuacja pandemii może stawiać więcej wyzwań przed dziewczętami, które potrzebują szczególnego wsparcia w czasie zdalnych zajęć, żeby doświadczać satysfakcji z relacji społecznych. Badania Anny Bieganowskiej-Skóry i Doroty Pankowskiej (2021, s. 28) dowodzą na przykład, że dziewczęta częściej doświadczały hejtu w relacjach rówieśniczych podczas edukacji przez internet oraz ogólnie bardziej dostrzegały pogorszenie się relacji społecznych w trakcie pandemii. Z badań prowadzonych przez Fundację Dajemy Dzieciom Siłę, a dotyczących polskich nastolatków, różnych form przemocy fizycznej i psychicznej doświadcza 15% respondentów, a w tej grupie przeważają dziewczęta (Makaruk, Włodarczyk, Szredzińska, 2020).

Mimo że nie wykazano różnic w ocenie relacji z koleżankami i kolegami z klasy oraz nauczycielami uczniów i uczennic w różnym wieku, to wiek wpływa na ocenę relacji z wychowawcą/wychowawczynią. Negatywne oceny tej relacji, zarówno przed pandemią, jak i w trakcie, pojawiały się raczej w opiniach starszych uczniów. Młodszy natomiast uznawali chętniej, że zmieniły się one z dobrych na jeszcze lepsze lub z dobrych na złe. Według uczniów i uczennic relacje z wychowawcą zazwyczaj są więc pozytywne, jednak jeśli tak nie jest, to dotyczy to raczej starszych uczniów. Być może ma to związek z prawidłowościami rozwojowymi i większą niezależnością starszych nastolatków i młodzieży od dorosłych, ale jednak warto zwrócić uwagę na podnoszenie jakości relacji młodzieży z nauczycielami i wychowawcami, bo są one czynnikiem chroniącym w sytuacjach trudnych (Michel, 2014).

W naszych badaniach zmiennymi, które w sposób istotny statystycznie różnicowały oceny relacji szkolnych, były też: miejsce zamieszkania i lokalizacja szkoły. Uczennice i uczniowie mieszkający lub/i uczący się na wsi bardziej niż ich rówieśnicy mieszkający w miastach odczuli pogorszenie się relacji rówieśniczych podczas edukacji na odległość. Natomiast poprawę odczuwali raczej mieszkańcy dużych miast i uczący się tam. Inne badania także pokazują zróżnicowanie doświadczeń szkolnych z okresu pandemii wśród uczniów uczęszczających do szkół wiejskich i miejskich. Wynikają one na przykład z ukształtowania infrastruktury IT oraz poziomu kompetencji cyfrowych własnych i rodziców – doświadczenia uczniów z miast są lepsze (Michalska, 2020). Mogą się one przekładać także na jakość relacji rówieśniczych, jeśli te w dużej mierze przeniosły się do internetu.

Rekomendacje

Zarówno w kontekście ewentualnych kolejnych epizodów przechodzenia szkół w tryb zdalny lub mieszany, jak i w warunkach szkoły stacjonarnej po doświadczeniu pandemii, warto wzmocnić pozycję i rolę wychowawców w pracy z dziećmi i młodzieżą. Dobre relacje z wychowawcami deklarowane przez badanych mogą być punktem wyjścia szkolnej profilaktyki i innych działań na rzecz rozwoju poszczególnych osób i całych szkolnych społeczności.

Relacje z rówieśnikami, kluczowe dla dobrego funkcjonowania w okresie izolacji, okazują się słabym punktem codzienności dzieci i nastolatków. Decydenci zarządzający kryzysową sytuację w edukacji powinni uwzględnić w swoich działaniach kampanie wspierające utrzymywanie wysokiej jakości relacji wśród dzieci i młodzieży podczas pandemii i po jej zakończeniu. Komunikowanie wytycznych dotyczących zdrowia, także psychicznego, w tym roli i sposobów realizowania satysfakcjonujących relacji, powinno być projektowane tak, aby były one wystarczająco atrakcyjne

dla nastolatków. Ponieważ edukacja dzieci i młodzieży, zajęcia pozalekcyjne, więzi z rówieśnikami i rosnąca niezależność zostały zakłócone przez pandemię, osoby zajmujące się edukacją będą musiały być przygotowane do zaoferowania dodatkowego wsparcia, aby pomóc młodzieży w powrocie do zdrowia psychicznego (Hussong i in., 2021).

Ten czas nie sprzyjał wyrównywaniu szans. Wręcz przeciwnie – wyniki badań prowadzonych w Polsce, gdy szkoły kształciły na odległość, wskazują na wzmacnianie różnic (Jaskulska, Jankowiak, Buchnat, 2021; Jaskulska, Jankowiak, 2020; Turczyk, Jaskulska, 2020). Jak zauważają członkowie międzynarodowej grupy *Society for Research on Adolescents – COVID-19 Response Team*: „pandemia miała potencjał, by uderzyć w każdego, chociaż niektóre grupy zostały dotknięte bardziej niż inne. Badania dotyczące pandemii muszą uwzględniać zróżnicowane skutki wywierane na wrażliwe populacje” (Hussong i in., 2021). Także w świetle wyników naszych badań doświadczenia w zakresie relacji dziewcząt czy osób uczących się na wsiach są statystycznie gorsze niż chłopców i osób z miast, co pokrywa się ze zróżnicowaniem diagnozowanym także w innych sytuacjach i zakresach oraz wskazuje grupy wymagające szczególnego wsparcia w trakcie pandemii i po jej ustaniu.

Bibliografia

- Bernasco, E.L., Nelemans, S.A., van der Graaff, J., Branje, S. (2021). Friend Support and Internalizing Symptoms in Early Adolescence During COVID-19. *Journal of Research on Adolescence*, 3, 692-702. DOI: 10.1111/jora.12662.
- Bieganowska-Skóra, A., Pankowska, D., (2020). *Moje samopoczucie w e-szkole*. Pobrane z: <https://phavi.umcs.pl/at/attachments/2020/1126/112228-moje-samopoczucie-w-e-szkole-raport-z-badan.pdf>.
- Brooks, S.K., Webster, R.K., Smith, L.E., Woodland, L., Wessely, S., Greenberg, N., i in. (2020). The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence. *The Lancet*, 395, 912-920. DOI: 10.1016/S0140-6736(20)30460-8.
- Diener, E., Seligman, M.E.P. (2002). Very happy people. *Psychological Science*, 13(1), 81-84. DOI: 10.1111/1467-9280.00415.
- Doroszewicz, K. (2008). Bliskie związki a jakość życia. *Psychologia Jakości Życia*, 7(1 i 2), 5-18.
- Fischer, I., Avrashi, S., Oz, T., Fadol, R., Gutman, K., Rubenstein, D., i in. (2020). The behavioural challenge of the COVID-19 pandemic: indirect measurements and personalized attitude changing treatments (IMPACT). *Royal Society Open Science*, 7(8), 1-19. DOI: 10.1098/rsos.201131.
- Pereira Gonçalves, A., Zuanazzi, A.C., Salvador, A.P., Jaloto, A., Pianowski, G., de Francisco Carvalho L. (2020). Preliminary findings on the associations between mental health indicators and social isolation during the COVID-19 pandemic. *Archives of Psychiatry and Psychotherapy*, 2, 10-19. DOI: 10.12740/APP/122576.
- Harris, M.A., Orth, U. (2020). The Link Between Self-Esteem and Social Relationships: A Meta-Analysis of Longitudinal Studies. *Journal of Personality and Social Psychology*, 119(6), 1459-1477. DOI: 10.1037/pspp0000265.

- Hussong, A.M., Benner, A.D., Erdem, G., Lansford, J.E., Makila, L.M., Petrie, R.C. (2021). Adolescence Amid a Pandemic: Short- and Long-Term Implications. *Journal of Research on Adolescence*, 3, 820-835. DOI: <https://doi.org/10.1111/jora.12671>.
- Jankowiak, B., Matysiak-Błaszczuk, A. (2019). Rzyzyko i ochrona w środowisku rówieńczym: Czyli o znaczeniu relacji koleżeńskich w życiu nastolatków. *Studia Edukacyjne*, 53, 59-72. DOI: 10.14746/se.2019.53.4.
- Jaskulska, S., Jankowiak, B., Buchnat, M. (2021). Kształcenie na odległość uczniów i uczennic z lekką niepełnosprawnością intelektualną w czasie pandemii COVID-19 w opiniach nauczycieli i nauczycielek. *Rocznik Pedagogiczny*, 44, 107-121. DOI: 10.2478/rp-2021-0008.
- Jaskulska, S., Jankowiak, B. (2020). Postawy nauczycielek i nauczycieli wobec kształcenia na odległość w czasie pandemii COVID -19. *Studia Edukacyjne*, 57, 47-65. DOI: 10.14746/se.2020.57.4.
- Klootwijk, C., Koele, I., van Hoom, J., Güroğlu, B., van Duijvenoorde, A. (2021). Parental support and positive mood buffer adolescents' academic motivation during the COVID-19 pandemic. *Journal of Research on Adolescence*, 3, 780-795. DOI: 10.1111/jora.12660.
- Leigh-Hunt, N., Bagguley, D., Bash, K., Turner, V., Turnbull, S., Valtorta, N., i in. (2017). An overview of systematic reviews on the public health consequences of social isolation and loneliness. *Public Health*, 152, 157-171. DOI: 10.1016/j.puhe.2017.07.035.
- Maiya, S., Dotterer, A.M., Whiteman, S.D. (2021). Longitudinal Changes in Adolescents' School Bonding During the COVID-19 Pandemic: Individual, Parenting, and Family Correlates. *Journal of Research on Adolescence*, 3, 808-819. DOI: 10.1111/jora.12653.
- Makaruk, K., Włodarczyk, J., Szredzińska, R. (2020). *Negatywne doświadczenia młodzieży w trakcie pandemii: Raport z badań ilościowych*. Warszawa: Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę.
- Michalska, S. (2020). Szkoła wiejska w czasie pandemii. *Więś i Rolnictwo*, 3(188), 119-139. DOI: 10.53098/wir032020/06.
- Michel, M. (2014). Wzmacnianie czynników chroniących w tworzeniu bezpiecznej przestrzeni szkoły w programach liderów rówieńczycych w kontekście koncepcji «resilience». *Resocjalizacja Polska*, 6, 101-120.
- Naser, A.Y., Al-Hadithi, H.T., Dahmash, E.Z., Alwafi, H., Alwan, S.S., Abdullah, Z.A. (2019). The effect of the 2019 coronavirus disease outbreak on social relationships: A cross-sectional study in Jordan. *International Journal of Social Psychiatry*, 25, 1-8. DOI:10.1177/0020764020966631.
- Niewiadomska, I., Chwaszcz, J. (2010). *Jak skutecznie zapobiegać karierze przestępczej?*. Lublin: Tekst.
- Niškiewicz, Z. (2019). Dobrostan psychiczny i jego rola w życiu człowieka. *Studia Krytyczne*, 3, 139-151.
- Pietrabissa, G., Simpson, S.G. (2020). Psychological Consequences of Social Isolation During COVID-19 Outbreak. *Frontiers in Psychology*, 11, 1-4. DOI: 10.3389/fpsyg.2020.02201.
- Ptaszek, G., Stunża, G.D., Pyżalski, J., Dębski, M., Bigaj, M. (2020). *Edukacja zdalna: co stało się z uczniami, ich rodzicami i nauczycielami?*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Pyżalski, J., Poleszak, W. (2020). Psychologiczna sytuacja dzieci i młodzieży w czasie epidemii. W: J. Pyżalski (red.), *Edukacja w czasach pandemii wirusa COVID-19: Z dystansem o tym, co robimy obecnie jako nauczyciele* (ss. 7-15). Warszawa: EduAkcja.
- Pyżalski, J. (2020). Ważne relacje uczniów i nauczycieli w czasie edukacji zdalnej. W: G. Ptaszek, G. D. Stunża, J. Pyżalski, M. Dębski, M. Bigaj (red.), *Edukacja zdalna: co stało się z uczniami, ich rodzicami i nauczycielami?* (ss. 112-123). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.

- Pyżalski, J. Poleszak, W. (2020). Relacje przede wszystkim – nawet jeśli obecnie jedynie zapośredniczone. W: J. Pyżalski (red.), *Edukacja w czasach pandemii wirusa COVID-19. Z dystansem o tym, co robimy obecnie jako nauczyciele* (ss. 28-36). Warszawa: EduAkcja.
- Salmela-Aro, K., Upadyaya, K., Vinni-Laakso, J., Hietajärvi, L. (2021). Adolescents' longitudinal school engagement and burnout before and during COVID-19: The role of socio-emotional skills. *Journal of Research on Adolescence*, 3, 796-807. DOI: 10.1111/jora.12659.
- Schaffer, H.R. (2006). *Rozwój społeczny, dzieciństwo i młodość*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Turczyk, M., Jaskulska, S. (2020). Kształcenie na odległość a prawa dziecka – nowe wymiary szkolnej ekskluzji w czasach epidemii COVID-19. *Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce*, 15, 3(57), 9-20. DOI:10.35765/eetp.2020.1557.01.